

Branko Metzger-Šober

Laginjina 38
HR - 51000 Rijeka

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 10. 2. 2019.

Prihvaćen / Accepted: 28. 6. 2019.

UDK / UDC: 069.02:7.036[(497.5Rijeka)"1934/1943"

DOI: 10.15291/ars.2930

Nikada dovršena igra oko osnivanja Galerije moderne umjetnosti u Rijeci u međuratnome razdoblju

A Never-ending Game: Foundation
of the Gallery of Modern Art in
Rijeka between the Two World Wars

SAŽETAK

Autor je uvidom u arhivsku dokumentaciju međuratnoga razdoblja Rijeke, od 1934. do 1943. godine, te analizom objavljenih povijesnih podataka dao prikaz pokušaja osnivanja Galerije moderne umjetnosti u Rijeci u vrijeme kada je Rijeka s Kvarnerom bila aneksirana Kraljevini Italiji, te time postala novom provincijom Kraljevine Italije. Zahvaljujući agilnomu Riječaninu koji je živio u Milanu, začela se ideja oko formiranja Galerije moderne umjetnosti u Rijeci kao vrlo bitne institucije u kojoj bi bila predstavljena djela talijanske umjetnosti 19. i 20. stoljeća. Osnivački fundus slika za Galeriju ostvarivao se donacijama talijanskih akademika te donacijom triju slika i jedne skulpture koju je dao kralj Italije V. Emanuele III. ne bi li podržao ovakvu inicijativu i bio primjerom drugim potencijalnim donatorima. Sva donirana djela bila su pohranjivana u Milanu kod začetnika inicijative G. A. Bottussija. Zbog geostrateške pozicije Rijeke, čin formiranja takve institucije postao je pitanjem od državnoga interesa Italije koja je u njemu vidjela način na koji bi mogla širiti svoju kulturu preko svoje granice prema Kraljevini SHS te drugim podunavskim zemljama. Započeta kao privatna inicijativa Guida Asverija Bottussija, a koja će se tijekom vremena pretvoriti u inicijativu riječke gradske administracije i drugih državnih institucija sa sjedištem u Rimu, zbog približavanja rata i ratnih okolnosti, donirana djela osnivačkoga fundusa Galerije moderne umjetnosti nikada nisu došla do Rijeke, pa se time nisu ni oformili uvjeti za njezino osnivanje u potpunosti.

Ključne riječi: Rijeka, Galerija moderne umjetnosti, Guido Asveri Bottussi, Kvarnerska provincija, Konzervatorski ured Trst, donacija

ABSTRACT

Based on the archival documentation from the interwar period in Rijeka, from 1934 to 1943, and an analysis of the published historical data, the author has presented the series of attempts to establish the Gallery of Modern Art in Rijeka at the time when Rijeka and Kvarner were annexed to the Kingdom of Italy, thus becoming its new province. Owing to the initiative of Guido Asveri Bottussi, an agile resident of Milan originating from Rijeka, the idea of founding a Gallery of Modern Art in Rijeka was born, as a very prominent institution that would exhibit works of Italian art from the 19th and 20th centuries. The first holdings of the Gallery were collected through donations made by Italian academics and a donation of three paintings and one sculpture made by King Victor Emmanuel III of Italy to support the initiative and set an example for other potential donators. All donated works were first deposited in Milan with Bottussi. Due to Rijeka's geostrategic position, the act of establishing such an institution became a matter of national interest for Italy, which saw it as a way to spread its culture beyond its borders, to the Kingdom of SHS and other Danubian countries. Started as Bottussi's private initiative, with time the Gallery would turn into an initiative of Rijeka's city administration and other state institutions based in Rome. Due to the war circumstances, the artworks donated for the Gallery's initial collection never reached Rijeka, which now lacked the conditions for its full establishment.

Keywords: Rijeka, Gallery of Modern Art, Guido Asveri Bottussi, Kvarner Provinces, Conservation Department Trieste, donation

Inicijator formiranja Galerije moderne umjetnosti u Rijeci i njezin glavni akter bio je Riječanin – Fijuman Guido Asveri Bottussi s adresom boravka u Milanu, Via St. Cecilia 4. Podrobnijih podataka o njemu nemamo s obzirom na to da ne postoji biografija ili drugi prikaz Bottussijeva života i djela. Iz njegovih brojnih pisama smatra se „critico e restauratore di professione, conoscendo molto bene arte e artisti” – kritičarem i profesionalnim restauratorom, vrlo dobrim poznavateljem umjetnosti i umjetnika.¹

Pismena korespondencija u nizu vrlo duge, na kraju i naporene prepiske oko osnivanja Galerije moderne umjetnosti započela je pismom koje je A. G. Bottussi uputio ministru kraljevske kuće, Mattioliju Pasqualiniju u Rimu.² Obračanje je bilo datirano 16. svibnja 1934. godine i u njemu se prvi put spominje ideja o formiranju Galerije moderne umjetnosti u Rijeci te način njezine realizacije. U pismu ministru Pasqualiniju bilo je vidljivo kako je ovdje riječ o odlučnoj gesti jednoga lokalpatriota, koji se nesebično zalagao za ostvarenje cilja koji bi trebao biti na ponos Italije i talijanske Rijeke čime bi se, kako je smatrao, pokrenuo novi umjetnički život u gradu i široj Kvarnerskoj provinciji. Nadalje, u pismu Bottussi upućuje ministra Pasqualinija kako je ova inicijativa naišla na podršku gradonačelnika Milana – vojvode Marcella Viscontija di Modrone koji je obećao da će osigurati gradu Rijeci znatan broj umjetničkih djela u cilju formiranja osnivačkoga fundusa Galerije.³

Ova i druga umjetnička djela, koja bi poklonile različite galerije i državne institucije, bila bi sabrana u Milanu i pohranjena u Castello Sforzesco, pod skrb profesora Giorgia Nicodemija, ravnatelja milanskoga arhiva i muzeja dok se za njih ne bi riješio trajan smještaj u Rijeci. Kako bi ova inicijativa imala što uspješniji odaziv, Bottussi je smatrao da bi među prvim poklonjenim umjetničkim djelima za buduću riječku Galeriju, simbolički, barem jedno, trebao pokloniti kralj Vittorio Emanuele III.⁴ Iz navedenoga razloga spomenuto je pismo bilo upućeno ministru Pasqualiniju, u državnoj hijerarhiji osobi najbližoj Kralju. Uključivanjem kralja Italije i njegove pretpostavljene donacije, Bottussi je vidio gestu kojom bi se ostali potencijalni donatori potaknuli na doniranje i time projekt usmjerili ka konačnomu uspjehu.

O Bottussijevu naumu ministar Pasqualini obavještava prefekta Kvarnerske provincije Francesca Turbacca ne bi li od njega dobio informacije o ovoj inicijativi s obzirom na to da se odnosila na područje njegove prefektore. Bio je zainteresiran za mišljenje o važnosti formiranja Galerije moderne umjetnosti za regiju te o uspjehu koji bi takva inicijativa mogla imati. No najvažnije od svega, bila je ministrova zamolba da prefekt Turbacco osobno prosudi koliko je Bottussijeva inicijativa vrijedna podrške kralja Italije.⁵

Postupajući prema ministrovu upitu, prefekt Kvarnerske provincije zatražio je mišljenje tadašnjega gradonačelnika grada Rijeke Riccarda Gigantea koji mu u svojem pismenom izvješću navodi kako je upoznat s inicijativom agilnoga Riječanina u Milanu koji je u potpunome uvjerenju u uspjeh započeo prikupljati umjetnička djela ne bi li, u Milanu, formirao fundus buduće Galerije. Na kraju, gradonačelnik zaključuje kako će morati otići u Milano ne bi li se osobno uvjerio u ozbiljnost ove inicijative, vidjeti pristigle pohranjene umjetničke radove i na licu mjesta provjeriti karakter i smjer događanja koja su zaobilazila riječke lokalne vlasti.⁶

Kako je Bottussi samoinicijativno pokrenuo akciju prikupljanja umjetničkih radova, u vjeri da će inicijativa naići na pozitivan odjek kod riječkoga gradonačelnika i riječke javnosti, pitanje koje nam se u ovome trenutku nameće jest ono o legitimnosti poduzetih aktivnosti kojima se Bottussi samostalno i suvereno u ime grada Rijeke obraćao potencijalnim donatorima slika, iako još nije dobio privolu od aktualnoga riječkog gradonačelnika ili prefekta Kvarnerske provincije, što će se poslije pokazati spornim.

Iz entuzijastičnoga pisma, koje je u formi izvještaja gradonačelnik R. Gigante 9. lipnja 1934. godine uputio prefektu, stoji da su se u Milanu 7. lipnja sastali prof. Giorgio Nicodemi, G. A. Bottussi i on zbog formiranja Galerije moderne umjetnosti u Rijeci.⁷ Iz pisma je bilo razvidno da je Bottussi pokrenuo ovu inicijativu 1932. godine ne bi li priskrbio gradu Rijeci vrijednu kolekciju slika najcjenjenijih talijanskih umjetnika 19. i 20. stoljeća ostvarenu donacijama, iz uvjerenja kako grad Rijeka nema sredstava za otkupe umjetničkih djela. Potom gradonačelnik Rijeke prefektu daje na znanje, kako je gradonačelnik Milana „... lombardijskoga grada koji je oduvijek znao podijeliti i podržati patriotski duh Fijumana”, odlučio u znak bratske podrške pokloniti gradu Rijeci neka od umjetničkih djela 19. i 20. stoljeća u svojem vlasništvu, u cilju formiranja fundusa za buduću riječku Galeriju.⁸ Inicijativa formiranja Galerije moderne umjetnosti opravdana je činjenicom velikoga broja posjetitelja iz inozemstva koji dolaze na Kvarnersku rivijeru i koji bi se tijekom svojega boravka u Rijeci ili Opatiji, po formiranju Galerije, mogli upoznati s djelima od visokoga umjetničkog dometa talijanskih autora 19. i 20. stoljeća. Formiranjem takve Galerije, Rijeka bi po mišljenju gradonačelnika Milana postala „... umjetničkim središtem provincije na vratima Italije“.⁹ U zaključku ovoga pisma prvi se put spominje i odabir moguće lokacije za formiranje Galerije moderne umjetnosti koju je i gradonačelnik Rijeke, u konzultacijama s profesorom G. Nicodemijem i G. A. Bottussijem vidio u djelomično napuštenoj Villi Margheriti. Riccardo Gigante dodatno je podržao ovu lokaciju definiravši je dobrim i logičnim odabirom, s obzirom na to da se u Rijeci toga razdoblja odvijao proces izmještanja i formiranja novoga sjedišta Gradskoga muzeja. Kako je Gradski muzej posjedovao vrlo malu kolekciju slika u kojoj su dominirala uglavnom djela lokalnih slikara, Gigante, ujedno i počasni konzervator Gradskoga muzeja, u ovoj je situaciji vidio mogućnost objedinjavanja Galerije moderne umjetnosti i Gradskoga muzeja u jednu instituciju. Navedeno se poslije pokazalo nepremostivom preprekom.¹⁰

Nakon dobivenoga izvješća gradonačelnika Rijeke i njegova mišljenja o formiranju Galerije moderne umjetnosti u Rijeci, prefekt Turbacco je 16. lipnja iste godine odaslao pismo ministru Pasqualiniju. Ono je bilo vrlo službenoga karaktera uz priloženu kopiju pisma gradonačelnika Rijeke i njegovim promišljanjem o potrebnosti i važnosti osnivanja ove institucije u gradu Rijeci s posebnim osvrtom na cilj promicanja talijanske umjetnosti i kulture prema podunavskim zemljama.¹¹

Talijanska kraljevska akademija iz Rima javila je Bottussiju kako je prijedlog koji je uputio talijanskim academicima sa zamolbom da doniraju umjetnička djela za Galeriju moderne umjetnosti Rijeke u nastajanju naišao na njihovo razumijevanje. U Milanu je profesor Arturo Marpicati, pridruživši se inicijativi, uspio za riječku Galeriju dobiti dva umjetnička djela koja su poklonili talijanski akademici. Felice Carena donirao je sliku *Il terrazzo*, a Ferruccio Ferrazzi *Autoritratto*. Djela je preuzeo Bottussi i privremeno ih deponirao u Castello Sforzesco.¹²

U prvoj polovini mjeseca srpnja, ministar Pasqualini je sa zadovoljstvom, pismom obavijestio prefekta Turbacca da se i kralj Italije odazvao inicijativi. Kralj Vittorio Emanuele III. odlučio je pokloniti četiri umjetnička djela talijanskih akademika iz privatne umjetničke kolekcije i to sliku Carcana Filippa *Al pascolo*, Petittija Filiberta *La valle del santo*, Bottonija Pija *Valle d'Aosta* i skulpturu u bronci Cataldija Amleta *Bagnante*. Nadalje je napisao kako je o poklonima obaviješten i inicijator akcije Bottussi od kojega se očekivalo da dostavi adresu na koju su se trebala poslati umjetnička djela.¹³

Obaviješten o donacijama, gradonačelnik Rijeke Gigante zaključuje kako je s doniranim Kraljevim umjetničkim djelima, uz ona akademika F. Carene i F. Ferrazze, osnovan primarni *nucleus* institucije koja će, na margini talijanskoga kraljevstva, biti ponos ne samo grada Rijeke nego i cijele Italije.¹⁴

Uvaženi stručnjaci iz Milana, profesor G. Nicodemi, arhitekt G. U. Arata i G. A. Bottussi dolaze u Rijeku 27. srpnja 1934. godine što se doznaje iz povratnoga pisma koje je profesor Nicodemi uputio riječkomu gradonačelniku po njihovu povratku u Milano.¹⁵ Ovim se pismom profesor Nicodemi osvrnuo na posjet Rijeci u cilju razgledavanja Ville Margherite kao potencijalne građevine u kojoj bi se smjestila buduća Galerija moderne umjetnosti. U pismu je elaborirano razmišljanje, njegovo i arhitekta Arate, inženjera Pietra Baccija i Bottussija kojim zaključuju kako bi Villa Margherita u potpunosti bila prihvatljivim rješenjem za smještaj Galerije. Svoj su stav potvrdili primjerom Ville Floriadne u Napulju u kojoj je otvoren Muzej europske i orijentalne keramike, ističući kako se gospodske urbane vile manjih dimenzija daju odlično prilagoditi „... u muzeje koji nisu samo didaktični već i prihvatljivo lijepi i ugodni”. Uz to konstatirali su kako „... gradske vile svojim interijerom pozivaju posjetitelje da postanu svjedocima jedne umjetničke kulture i vremenske epohe u kojoj je zdanje sagrađeno”.¹⁶ Na kraju pisma otvoreno se čita sumnja profesora Nicodemija o konačnome ishodu prijedloga i njegovoj realizaciji jer u vili ostaje problem arhiva koji zauzima jedan njezin dio i kojega bi se u potpunosti trebalo izmjestiti u neku drugu zgradu zbog već i ovako ograničenoga prostora. U zaključku iznosi kako bi vila, ako se pretvori u Muzej i Galeriju moderne umjetnosti, mogla prezentirati predmete „... ističući njihovu finoću što će biti u skladu sa karakterom grada koji je istovremeno ponosan i gord, fin i otmjen”.¹⁷

Sve preinake koje su se trebale izvesti nacrtom je trebao doznačiti arhitekt Arata uz napomenu kako će se one moći vrlo jednostavno realizirati. Navodi kako će njegov rad na ovome projektu biti volonterskoga karaktera iz želje da participira svojim doprinosom kao i mnoge druge istaknute osobe, a sve kako bi se što prije osnovala ovako hvale vrijedna institucija u Rijeci.¹⁸

R. Gigante pismeno je obavijestio Felicea Perronea, ravnatelja Državnoga arhiva u Trstu u čijoj je nadležnosti bio riječki arhiv, o planovima da se riječki Gradski muzej i Galerija moderne umjetnosti smjeste u Villi Margheriti. Kako bi se realizirao ovaj prijedlog trebalo je iseliti arhiv koji je bio u djelomičnom posjedu vile od 1926. godine, s čime se Perrone nije složio. Takvim stavom ravnatelja arhiva u Trstu, dodatno se zakompliciralo pitanje o obnovi Ville Margherite te odnosi između Gigantea i Bottussija.¹⁹

O formiranju Galerije moderne umjetnosti obavijestilo se i riječko građanstvo, jer je riječki dnevni list *La Vedetta d'Italia* 26. kolovoza 1934. godine objavio članak kojim se iznose činjenice o vrijednim poklonima Kralja gradu Rijeci u svrši osnivanja Galerije. Vijest je bila prenesena kao izvješće s redovite sjednice Gradskoga vijeća koja se održala 24. kolovoza 1934. godine na kojoj su se gradski vijećnici detaljno upoznali s Bottussijevom inicijativom i činjenicom da je već započeo sa sakupljanjem umjetničkih djela u Milanu ne bi li oformio fundus buduće umjetničke galerije u Rijeci.²⁰

Da je sve otišlo u potpuno neželjenome pravcu pokazat će kasnija Bottussijeva ljutnja zbog prezentiranoga troškovika za adaptaciju Ville Margherite koji je na spomenutoj sjednici pred Gradskim vijećem prikazan znatno višim od planiranoga. Vijeće je izrazilo mišljenje kako je neprimjereno podržati tako velike troškove, pogotovo za adaptaciju „... jedne stare zgrade” koja bi po njihovu mišljenju mogla samo privremeno i parcijalno udovoljiti namjeni Galerije. Smatrao je kako je donesena pogrešna procjena, jer je o adaptaciji vile predana detaljno stručna elaborirana studija kojom je evaluirana vila u vezi s pitanjima statike, čvrstoće gradnje, kapaciteta, troška održavanja postojećega stanja, troškova adaptacije građevine te budućega proširenja, a izradili su je meritorni i pouzdani stručnjaci za predmetno područje. Bottussi nadalje smatra da bi se svakako trebalo preispitati vjerodostojnost troškovnika koji su dobili na uvid, ponukano saznanjem o gotovo identičnom iznosu ko-

jim je predviđena izgradnja nove zgrade arhiva u Starom gradu. Negodovao je zbog nastale situacije smatrajući da je inicijativu opstruirao gradonačelnik koji nije dobro informirao vijećnike, pa je vijeće ideju prenamjene vile negativno ocijenilo. Nadalje, u ovome svojem dugačkom protestnom pismu, Bottussi je napisao kako je prije mjesec dana ista građevina bila prepoznata u svojoj budućoj ulozi, dok je sada postala „... jednom starom zgradom koja nija bila vrijedna ulaganja”.²¹

Ovdje je prvi put vidljivo i razilaženje u mišljenjima gradskih vijećnika i gradonačelnika grada Rijeke s jedne, te Bottussija s druge strane, o načinu i mogućnosti formiranja Galerije moderne umjetnosti u Rijeci. O činjenici da je Muzej prerastao postojeći prostor u Liceu Scientificu i da se tražilo njegovo izmještanje u drugi, veći i primjereniji prostor, pitanje osnivanja Galerije unijelo je samo dodatni nemir u već napetu situaciju rješavanja problema Gradskoga muzeja.

Razumljivo je kako je u tadašnjoj situaciji primarni cilj gradskih vijećnika bilo rješavanje pitanja smještaja Muzeja zbog kojega su se, nažalost, ideja i entuzijazam osnivanja Galerije moderne umjetnosti umanjile. Shvativši navedene odnose, Bottussi je zauzeo stav da su se u potpunosti trebale odvojiti ove dvije institucije te da je u razmatranju i rješavanju njihovih problema valjalo djelovati potpuno odvojeno. Osjetivši zanemarenost zbog obezvrijeđenja inicijative i zbog aspekta usporedbe s Gradskim muzejem, u vezi s kojim se već niz godina nije ništa radilo, uviđa kako se na temelju njegove inicijative koristi prilika da se promijene prioritete i riješe nago-milani gradski problemi u sektoru likovne umjetnosti. Bottussi je dao do znanja koliko se protivi reosnivanju Gradskoga muzeja kao institucije smatrajući kako je ono pitanje lokalne sredine „... koji svojim zbirkama može zainteresirati samo lokalno stanovništvo koje je već ionako pokazalo da ih muzej i njegov sadržaj ne interesira”.²²

No, ako bi se situacija sagledala iz drugoga aspekta i prioritete postavilo na način da se od Rijeke učini regionalni umjetnički centar u iščekivanju ponovnoga ekonomskog procvata grada, Rijeka bi, po Bottussijevu mišljenju, upravo s Galerijom moderne umjetnosti postala „lučonošom prodora talijanske umjetnosti prema podunavskim zemljama”.²³ Ovakvo je razmišljanje bilo razlogom dobivanja široke podrške talijanskih gradova, u prvom redu Milana, zatim državnih institucija i umjetnika te različitih uvaženih javnih ličnosti, koji su redom smatrali da je u ovome slučaju riječ o pitanju od nacionalne važnosti. Iskazujući žaljenje što nije osobno prisustvovao spomenutoj sjednici na kojoj je gradskim vijećnicima mogao predložiti cijeli projekt, Bottussi u pismu žali i za činjenicom da je gradskim vijećnicima mogao predložiti popis od nekoliko desetina već dobivenih umjetničkih djela iznimne umjetničke kvalitete i vrijednosti koja su bila namijenjena riječkoj Galeriji, a koje je za tu priliku mogao i pojedinačno fotografirati.

Zbog neupućenosti Gradskoga vijeća koje je ovom prilikom inicijator riječke Galerije okarakterizirao kao „... tijelo bez prevelikoga entuzijazma i dobre volje koje je sklono samo plakanju”, dodjeljivanjem negativnoga mišljenja o obnovi Ville Margherite, zapravo je odbijena i vrijedna Bottussijeva kolekcija slika.²⁴ Uvjeren da je gradskim vijećnicima inicijativa predložena kao nešto od nevelika značenja i bez ikakva nacionalnog interesa, Bottussi u pismu zaključuje kako je došlo vrijeme da se i ova epizoda zaključi, te akcija prekine. U skladu s iznesenim zaključkom, nastavlja da će bez odgode obavijestiti arhitekta Aratu i druge ugledne osobe koje su bile uključene u inicijativu, detaljno dokumentirati sve što je do tada bilo napravljeno kako nitko ne bi posumnjao u njegove namjere te zaključno ponuditi donatorima i samomu Kralju povrat njihovih umjetničkih djela uz objašnjenje da inicijativa kojoj su se svi tako toplo odazvali nije naišla na razumijevanje u gradu u kojemu se trebala realizirati. Bottussi je mislio kako nitko nema pravo zadržati Kraljeve poklone i donacije cijenjenih talijanskih akademika za bilo koju drugu svrhu osim one radi koje su ta djela bila darovana.²⁵

Nakon prospavane noći, bistrija uma, Bottusi sutradan upućuje vrlo emotivno pismo prefektu u čijemu privitku prilaže i presliku pisma koje je dan prije poslao riječkomu gradonačelniku Giganteu.²⁶ Bottussi pismom moli prefekta da utječe kod gradonačelnika na ponovo preispitivanje donesenih odluka gradskih vijećnika. Pismo je zaključio isticanjem svojih zasluga i uspjeha koji su se očitovali u rezultatu vidljivom u brojnosti darovanih umjetničkih djela te uspjehu njegove inicijative izvan granica nezainteresirane i nenaklonjene riječke sredine. Iz navedenoga, Bottussi se nadao da će mu prefekt Kvarnerske provincije moći pomoći kako inicijativa ne bi bila izgubljena. Prefekt, ponukan pismom, samo dan nakon njegova primitka, upućuje pismo gradonačelniku u kojemu mu napominje kako smatra da bi još jednom hitno valjalo prosuditi pitanje osnivanja Galerije unutar Gradskoga vijeća „... i riješiti ga u skladu s neraskidivim obvezama koje smo već preuzeli“.²⁷

Bottussi mu je, ohrabren zbog njegova zauzimanja kod vijećnika Gradskoga vijeća Rijeke, mjesec dana poslije uputio još jedno pismo s izrazima zahvale na poduzetoj intervenciji kako bi se ponovno aktualiziralo pitanje Galerije. Uz pismo prilaže i kopiju nacrtu studije obnove Ville Margherite s novim troškovnikom za koji napominje kako je riječ o troškovniku koji nije bio elaboriran na gradskome vijeću kada je i bio odbijen. Pismo zaključuje nadom kako će uskoro Kralju odaslati fotografije obnovljene Ville Margherite kao dokument i potvrditi onoga što se u Rijeci učinilo u vezi sa smještajem Galerije moderne umjetnosti.²⁸

Nadolazeće razdoblje koje je uslijedilo obilježeno je izborom novoga riječkog gradonačelnika s obzirom na to da je mandat koji je R. Giganteu započeo 1930. godine netom isticao. Na ovu vodeću gradsku funkciju izabran je Carlo Colussi. Ohrabren novonastalom situacijom i prefektovom podrškom, Bottussi odašilje pismo novomu gradonačelniku kojemu odmah prilaže i troškovnik za obnovu Ville Margherite te natuknice za pismo koje bi novi gradonačelnik po njegovoj zamisli trebao uputiti gradonačelniku Milana.²⁹ Ovakav pritisak na novoga gradonačelnika smatrao je opravdanim jer se u Milanu već duže vrijeme čekalo na pozitivan ishod događanja u Rijeci i odobrenje inicijative kako bi se prepustila obećana umjetnička djela. Novom gradonačelniku dano je na znanje kako je još troje talijanskih akademika: Cesare Vinzio, Pietro Gaudenzi i Angelo dall'Oca Bianca pripremilo po jedan umjetnički rad koji namjeravaju pokloniti Galeriji po njezinu osnivanju u Rijeci. Nadalje spominje, što će objasniti i njegovu ulogu u svemu tome, kako očekuje da ga gradonačelnik imenuje glavnim izvršiteljem nadzora oko uređenja buduće Galerije koju je inicirao. Svaka slika ili zbirka slika koja bi trebala postati dijelom izložbenoga postava Galerije morala bi proći njegovu stručnu ekspertizu umjetničke vrijednosti i privolu. Samo bi se na takav način, po Bottussijevu dodatnome objašnjenju, mogli ostvariti preduvjeti po kojima bi grad Rijeka dobio umjetnička djela najpoznatijih talijanskih autora. Na kraju pisma ponosno najavljuje kako uskoro završava popis umjetničkih djela koja su predviđena za riječku Galeriju i koji će dati odraz pravoga stanja ove inicijative, njezine financijske, moralne i estetske vrijednosti koju Rijeka ne može odbiti.³⁰

Dok je čekao na odgovor novoga gradonačelnika, Bottussi nije gubio vrijeme, pa je u mjesecu svibnju izvijestio prefekta kako će mu sljedećih dana predati službeni popis umjetničkih djela koja su prikupljena za riječku Galeriju moderne umjetnosti i koji će osobno odnijeti novomu gradonačelniku Rijeke.³¹ Svoj dolazak Bottussi najavljuje za nekoliko tjedana te traži da mu se nadoknade troškovi ovoga puta i onih koje je poduzeo odlazeći tijekom prethodna tri mjeseca u Veneciju, Torino, Firencu, Rim i Napulj. Zatražio je simbolički iznos od 10 % ukupne svote svih putnih troškova koji su učinjeni samo radi nabavke novih umjetničkih djela – poklona ovih gradova za potrebe ostvarenja njegove riječke inicijative. Uz to u pismu se ističe vijest kako je talijanski kipar Antonio Maraini također pokazao interes za ovu inicijativu te dao čvrsto obećanje da će riječka Galerija po osnivanju dobiti na poklon jedno od

njegovih umjetničkih djela. Uvjeren u pozitivan ishod svoje do sada odgađane inicijative, Bottussi je otkrio i osobni interes koji do sada nije iskazao. On se odnosio na ulazak u odbor Galerije u kojemu je očekivao biti jedan od njegovih članova, osoba zadužena za brigu o radu, aktivnostima i budućoj izlagačkoj djelatnosti riječke Galerije moderne umjetnosti. Za članove odbora, po njegovoj zamisli, bili su predviđeni profesor Nicodemi, arhitekt Arata i bivši gradonačelnik Gigante. Ovime je očito da namjere Bottussija i nisu bile isključivo filantropskoga karaktera. U formiranju Galerije moderne umjetnosti te ulaskom u njezin umjetnički odbor Bottussi je vidio šansu za sigurnim povratkom u rodni grad i garantirano radno mjesto koje mu je moglo pružiti egzistenciju, ugled i moć u gradu Rijeci.³²

No čini se da iz Rijeke nije stizao odgovor na njegove zahtjeve. Pismom 14. travnja 1935. godine ponovno je zatražio da mu se uplate novci za potencijalne troškove sada novoplaniranoga odlaska na najmanje dva mjeseca u Genovu i Palermo zbog nabave novih umjetničkih djela za riječku Galeriju.³³

Novi gradonačelnik Rijeke, Carlo Colussi energičniji i odlučniji od svojega prethodnika Gigantea zauzeo je stav o Galeriji koji se bitno razlikovao od onoga za koji je Bottussi mislio da će zauzeti. Na to upućuje Colussijevo prvo poznato pismo upućeno Bottussiju krajem mjeseca svibnja. Ono je bilo vrlo kratka sadržaja i dosta hladno intonirano. Gradonačelnik je obavijestio Bottussija kako mu nije mogao odgovoriti na pismo koje mu je uputio 14. travnja jer je htio „... bez ometanja, proučiti obimnu korespondenciju ostvarenu između njega i svojega prethodnika”.³⁴ Ono što je našao pozitivno u toj korespondenciji pokloni su njegove eminencije Kralja, talijanskih akademika te razrađen projekt obnove Ville Margherite. Novi je riječki gradonačelnik naveo da se s obzirom na regularnu administrativnu proceduru želi „... upoznati s programom i projektom tako zahtjevnoga poduhvata kako bi se isti mogao prilagoditi financijskim mogućnostima grada”. Napominje da bez njegova osobnoga odobrenja Bottussi nema „... nikakva prava poduzimati bilo kakve daljnje korake po pitanju predmetne inicijative, a koje bi bilo čime obvezivale grad Rijeku”, čime mu daje do znanja da trenutačno obustavlja sve njegove akcije u vezi s dobavljanjem umjetničkih djela, koje bi na bilo kakav način vodile dogovorima koji su uključivali grad Rijeku, a da se nitko od odgovornih u gradu nije za to pitao i bio primjereno obaviješten. Iz ovakva završetka gradonačelnikova pisma bilo je vidljivo da novi gradonačelnik nije bio sklon tomu da Bottussi samoinicijativno nastavi zastupati interese grada Rijeke.³⁵

S druge strane, pismo koje riječki gradonačelnik 23. prosinca 1935. godine upućuje Robertu Papiniju, ravnatelju Moderne galerije u Rimu pokazuje novi pravac kojim se krenulo u smislu prikupljanja umjetničkih djela za Galeriju moderne umjetnosti u Rijeci. Ono pokazuje da se primat oko ove inicijative polako oduzima Bottussiju i da daljnje aktivnosti na projektu postaju riječkim pitanjem. Gradonačelnik Rijeke ovom je prilikom zamolio ravnatelja Moderne galerije u Rimu da im za buduću riječku Galeriju, po njezinu osnivanju, posudi djela talijanskih umjetnika 19. i 20. stoljeća koja nisu bila izložena u njihovu stalnom postavu već pohranjena u spremištima.³⁶

Ulaskom u 1936. godinu situacija oko osnivanja Galerije moderne umjetnosti ulazi u fazu mirovanja. Krajem iste godine nalazimo nekoliko dokumenata koji se tiču pitanja povezanih s osnivanjem Galerije moderne umjetnosti, odnosno Gradskoga muzeja. Među njima najvažnije je ono u formi izvješća koje dolazi iz Ministarstva nacionalnoga obrazovanja – Generalna uprava za starine i umjetnost iz Rima u kojemu Ministar Molajoli u potpunosti podupire ideju osnivanja Gradskoga muzeja u čijemu bi se sastavu našla i Galerija moderne umjetnosti. Smatra kako bi takva institucija za grad Rijeku trebala postati rasadnikom kulture i nacionalne svijesti o povezanosti s maticom zemljom Italijom, a odražavala bi najviše kulturne domete mlade talijanske Rijeke.³⁷

Ovaj dokument jasno pokazuje nove smjernice osnivanja Galerije moderne umjetnosti: one poznate nam Bottussijeve koji svojom inicijativom kani osnovati instituciju neovisnu od Gradskoga muzeja, dok gradska uprava osnivanje Galerije i formiranje Gradskoga muzeja u novome gradskom prostoru promatra zajedno jer se već godinama u vezi s tim ne iznalaze rješenja.

Na intenzivniju prepisku o formiranju Galerije moderne umjetnosti nailazimo godinu dana poslije početkom 1937. godine. Dokumenti se odnose na razmjenu mišljenja i informacija između prefekta Turbacca i gradonačelnika Rijeke Colussija. U pismu napisanom početkom godine prefekt otvoreno izražava svoje nezadovoljstvo Bottussijem i poduzetim koracima koje je radio u ime grada Rijeke.³⁸

Riječki gradonačelnik u istome tonu odgovara prefektu kako je upoznat s ovim Bottussijevim aktivnostima. Smatra da ga je obuzela „... goruća mašta” te da je „... obuzet žarom svoje inicijative učinio velike korake za grad Rijeku donoseći odluke u njezino ime bez da se konzultirao s gradonačelnikom i gradskim vijećem”.³⁹ Nadalje zaključuje kako Gradsko vijeće nije pogriješilo u donošenju odluke o odbijanju obnove Ville Margherite za potrebe osnivanja Galerije moderne umjetnosti te navodi da će još jednom razmotriti mogućnost smještaja Gradskoga muzeja s priključenom Galerijom u neko drugo, podesnije sjedište. Gradonačelnik je smatrao kako se na početku pregovora s Bottussijem nisu proučila sva gledišta mogućih problema oko osnivanja ovakve Galerije, a ni uvidjelo kolika je odgovornost posredno preuzeta tijekom pregovora koje je Bottussi vodio u ime grada Rijeke, a da nije imao službenu suglasnost riječkih gradonačelnika.

Proučavanjem Bottussijevih prijedloga, Colussi je uočio i nesrazmjer u troškovnicima za obnovu Ville Margherite. Kako bi bio siguran u svoju procjenu, gradonačelnik je zatražio dodatno mišljenje profesora Giovannija Brusina, glavnoga konzervatora pri Konzervatorskome zavodu sa sjedištem u Trstu, koji je nakon izvida na licu mjesta bio uvjeren da bi se Villa Margherita mogla adaptirati na jednostavniji, prikladniji i jeftiniji način nego što su ga prvotno zamislili i inicirali Bottussi i arhitekt Arata.⁴⁰

Nakon ovih događaja, Colussi je ustvrdio kako ne spori Bottussijevu umjetničku kompetenciju, ali da se, nažalost, on osobno i grad ne obvezuju pratiti ga na tome „opasnom putu”. Gradonačelnik u cijeloj inicijativi jasno vidi samo osobnu Bottussijevu korist pokušavajući iznaći pogodno radno mjesto i funkciju. Ovakvo razmišljanje potkrepljuje Bottussijevim pismom i citatom iz njega u kojemu stoji kako se „... nada da će mu gradonačelnik dodijeliti uređenje buduće Galerije koju je on inicirao jer nitko drugi ne bi smio biti njezinim moderatorom, kao i što niti jedno djelo za nju neće biti prihvaćeno ukoliko ga on osobno ne pogleda i odobri”.⁴¹

Iz daljnje prepiske prema prefektu doznajemo kako je gradonačelnik Colussi zatražio od Konzervatorskoga zavoda u Trstu da do rujna učini sve potrebne stručne i tehničke pripreme kojima bi se racionalizirala obnova prostora za potrebe Gradskoga muzeja i s njim povezane Galerije kao muzejske sekcije. Smatrao je kako će i na ovakav način poklonjena umjetnička djela gradu Rijeci imati primjeren postav u novouređenome Gradskom muzeju. Takvom odlukom, Colussi je, po vlastitim riječima, zatvorio pitanje institucije „... koja je nastala u mašti onoga koji nije mogao shvatiti da se njegova mašta ne podudara s očiglednom riječkom svakodnevicom”.⁴²

U razvoju daljnjih odnosa između riječkoga gradonačelnika Colussija i Bottussija uslijedilo je pismo koje je gradonačelnik uputio Bottussiju obavještavajući ga o donesenoj odluci o formiranju Galerije moderne umjetnosti.⁴³ Upoznao ga je s činjenicom da je zatražio mišljenje od Giovannija Brusina – glavnoga konzervatora Konzervatorskoga zavoda u Trstu te nakon izvršenih konzultacija dogovorio skromnije rješenje koje je bilo moguće odmah realizirati, koje je obuhvaćalo korigiran plan obnove Ville Margherite.

Bottussi je na ovo pismo gradonačelniku odgovorio 12. ožujka 1937. godine jer mu je Colussi, kao odgovor, 24. ožujka uputio oštro intonirano uzvratno pismo. Gradonačelnik je još jednom iznio kako grad Rijeka nije sklon opremiti Galeriju moderne umjetnosti po njegovoj ideji, već da će se u novouređenome Gradskom muzeju oformiti sekcija namijenjena za prihvrat doniranih umjetničkih djela koja će dobiti dostojan smještaj. U ovome pismu Colussi moli Bottussija da poklonjene umjetnine koje drži u depozitu u Milanu pošalje u Rijeku, na njihovu krajnju destinaciju.⁴⁴ Na ovo je pismo Bottussi reagirao izuzetno oštro protestnim pismom Savjetu ministara Kraljevine Italije tražeći od njih intervenciju u vezi sa zaštitom ideje formiranja Galerije moderne umjetnosti u Rijeci.⁴⁵ Nadalje se Bottussi obratio i Prvom ministru Savjeta ministara 14. svibnja 1937. godine, u kojemu navodi kako je Gradsko vijeće odobrilo 80 000 lira za obnovu Ville Margherite „... kako bi se njezine prostorije adekvatno prilagodile za smještaj bezvrijednoga kupa artefakata koje Riječani nazivaju Gradskim muzejom i to nakon desetogodišnjega čekanja, ne želeći zgradu urediti za prvotno zamišljenu Galeriju moderne umjetnosti”.⁴⁶

Bottussi se teško mirio s činjenicom da se njegova kolekcija slika, planirana za Galeriju moderne umjetnosti, našla u sekciji slikarstva lokalnoga Gradskog muzeja, bok uz bok s nekoliko „... u potpunosti bezvrijednih slika koje Rijeka posjeduje pored zbirke običnih novčića, grobnih amfora i poneke preparirane životinje”. Smatrao je kako je likovna scena Rijeke u vezi s umjetničkim i estetskim tendencijama „... doživjela nazadovanje od dana pripojenja Kraljevini Italiji zato što riječki likovni stvaraoci kao i ljubitelji umjetnosti nisu imali prilike vidjeti umjetnička djela umjetnika od svjetskoga glasa jer ona nikada nisu bila izlagana u Rijeci, na margini talijanske Kraljevine”.⁴⁷

Kako je gradonačelnik Rijeke definitivno odbio ideju formiranja Galerije moderne umjetnosti kao zasebne institucije, Bottussi je mislio da nema nikakve obveze Rijeci prepustiti obećana joj umjetnička djela dobivena za njezino osnivanje. U pismu kojim se Bottussi obratio prefektu, a nakon što se savjetovao sa svojim odvjetnicima, pojasnio je kako za svako donirano umjetničko djelo posjeduje dokument kojim se potvrđuje da ono pripada isključivo Galeriji moderne umjetnosti koja se trebala formirati po njegovoj inicijativi i kako je njegovo nepobitno pravo da djela može zadržati u depozitu do ispunjenja ovakve kauzalnosti. Kako je tada napisao, „... pokazalo se dobrim što je tražio da sva djela budu predana na njegovo ime i adresu”.⁴⁸

U vezi s procjenom pravnoga aspekta polaganja prava na umjetnička djela, a koja se aktualizirala na temelju Bottussijeva stava, prefekt Turbacco obratio se Savjetu ministara s prijedlogom da se osnuje stručno povjerenstvo za procjenu i rješenje ovoga slučaja.⁴⁹

Bottussijevo je nezadovoljstvo raslo, što zaključujemo iz pisma upućenog šefu Vlade Benitu Mussoliniju s početka mjeseca listopada 1937. godine. Njime je i dalje nastavio optuživati grad za opstrukciju njegovih planova, bavio se pitanjem moralnosti odluke o potraživanju nečega što gradu Rijeci ne pripada zbog uvjeta koji nisu bili ispunjeni.⁵⁰ Šef Vlade Mussolini uzvratno je dao do znanja kako više ne želi biti sudionikom ove misije. Situaciju odnosa između gradskih vlasti i Bottussija opisao je „... kao igru slijepoga miša u kojoj nitko ništa ne zna i nitko nema veze sa svojim prethodnicima”.⁵¹

Bruno Molajoli, glavni konzervator Konzervatorskoga zavoda iz Trsta, obratio se ministru Giuseppeu Bottaiju iz Ministarstva nacionalnoga obrazovanja slijedom podrške u vezi s pomoći stvaranja fundusa buduće Galerije u Rijeci, koja je po njegovu mišljenju trebala biti usklađena s političkim i kulturnim ciljevima grada Rijeke.⁵² Pozvao ga je na ispunjenje obećanih aktivnosti najavljenih pismom od 27. listopada 1937. godine, a koje su se odnosile na pregovore što ih je ministar trebao potaknuti prema središnjoj banci Banca D'Italia i njezinoj *ex* zbirci umjetnina *Gualino*.⁵³ Upra-

vo u njezinoj bivšoj zbirci umjetnina, uvidjela se izvrsna mogućnost za formiranjem fundusa buduće riječke Galerije. Uz to radilo se i na ideji da se kratkoročnim posudbama dobiju na korištenje neka od neizloženih djela koja su se nalazila u depoima drugih državnih institucija, koja bi nakon nekoga vremena bila vraćena vlasnicima, poput Galerije moderne umjetnosti iz Rima s kojom su već započeli pregovori. Molajoli pismom zaključuje kako je ovo odlučujući trenutak u podržavanju inicijative za formiranjem Galerije moderne umjetnosti koju su pokrenule i vode riječke lokalne vlasti. „Ovdje se ne radi o stvaranju jedne od mnogih gradskih galerija s namjerom njihova postojanja kratkoga vijeka i provincijskoga interesa. Ovdje se radi o pokretanju institucije koja obećaje svoju vlastitu dugovječnost i vitalnost na krajnjem istočnom dijelu Italije koja će pokazivati i živo predstavljati talijansku modernu i umjetničku tradiciju”, navodi Molajoli na kraju svojega pismenog obraćanja ministru Giuseppeu Bottaiju.⁵⁴

Ministar nacionalnoga obrazovanja Bottai u pismu konzervatoru Molajoliju izjavljuje kako se nakon proučavanja činjenica o osnivanju Gradskoga muzeja u Rijeci, iznimno zainteresirao za slučaj i kako bi u daljnjem razvoju događaja Bottussi neupitno trebao biti zamoljen da preda dobivena umjetnička djela. S obzirom na vrlo ograničenu kvalitetu umjetničkih djela koja su do tada bila u fundusu grada Rijeke namijenjenome osnivanju Galerije, smatra kako bi jezgrom Muzeja, pored ostalih sekcija posvećenih povijesti grada i djelima suvremenih riječkih autora, trebala postati zbirka doniranih umjetničkih djela talijanskih autora 19. i 20. stoljeća. Ističe da bi adaptirana Villa Margherita bila dostatna za smještaj Gradskoga muzeja i pridružene mu Galerije. Smatra kako nije nužno da Galerija u sklopu Gradskoga muzeja sadrži i poseban direkcijski ured radi racionalizacije upravljanja ovakvom institucijom, čime bi se omogućilo gradu da maksimalno limitira troškove funkcioniranja i osigura što više novčanih sredstava za kupnju novih umjetničkih djela. U angažiranju jednoga od već postojećih djelatnika Konzervatorskoga ureda u Trstu, vidi najbolju opciju za primjereno vođenje i nadzor ovakve jedne zbirke i ustanove.⁵⁵

Dok se, s jedne strane, prati daljnji razvoj događaja i naponi koje su relevantne gradske institucije poduzimale u procesu osnivanja riječke Galerije moderne umjetnosti, s druge strane, Bottussi revoltiran akcijama i pismima upućenim višim instancama iz Rijeke i Trsta, u kojima su se potraživala sredstva za izvođenje radova u Villi Margheriti i kupnju novih umjetničkih djela, na deset stranica gusto tipkanoga teksta, uputio je još jedno pismo šefu Vlade Mussoliniju, u kojemu je ponovo dao vrlo opširnu rekapitulaciju inicijative i svoje osobne uloge i zasluge u projektu.⁵⁶

Bottussijevo pismo, poput kakva opsežnijega literarnog djela, podijeljeno je u više dijelova označenih podnaslovima. U tim poglavljima kronološki minuciozno rastače događanja i uplive raznih ličnosti u vezi s formiranjem Galerije moderne umjetnosti. U nizu poglavlja, među interesantnim, čini se ono naslovljeno „Suradnje” u kojemu se navode nova imena umjetnika koji su se priključili njegovoj inicijativi, Pietro Gaudenzi te Ettore Tito koji su obećali svoje umjetničke radove pokloniti kada se formira buduća institucija smatrajući svoj čin moralnom obavezom, a samu Galeriju institucijom od nacionalnoga interesa. Slijedi i poglavlje naslova „Sustav koji se ne mijenja”, u kojemu spominje kako je od njega zatraženo da preda umjetnička djela koja ima u depozitu, koja bi on prije nego što u potpunosti odustane od svojega poduhvata vratio onima kojima pripadaju, njihovim donatorima.

U osjećaju izoliranosti od svih događanja koja ga zaobilaze Bottussi 1938. godine, sredinom svibnja, ponovo oštro reagira, no ovoga puta ostaje nejasnim komu se pismom obraća. Pismo je ponovo iznimno dugo, toliko da ga čak i sam autor dijeli u nekoliko poglavlja kroz koja još jednom detaljno rekapitulira svoju inicijativu, od njezina samoga početka pa do trenutka opstrukcije. Autor pisma zaključuje kako „... je Rijeka pozivajući Konzervatorski zavod iz Trsta na suradnju sebi oduzela moguć-

nost da stvori instituciju od stvarnoga nacionalnog interesa budući da se ona svela na izlaganje fundusa muzeja i djela koja su sakupljena na kojekakav način do strane grada i koja će biti izložena bez stvarnoga kriterija”.⁵⁷

Početkom veljače 1939. godine u riječkim je dnevničkim novinama objavljena vijest da su u tijeku završni radovi na uređenju novih dvorana male gradske palače Ville Margherite, koje bi uskoro trebale udomiti Gradski muzej obnovljenoga postava s proširenom sekcijom Galerije moderne umjetnosti.⁵⁸ Obnovi Muzeja, kako piše, doprinijeli su Konzervatorski ured u Trstu i senator Riccardo Gigante. U novinskome je tekstu pojašnjeno kako je planirano da se u prizemlju Ville Margherite oforme prostori u kojima bi bio lapidarij i arheološki eksponati, prvi kat vile sa svojim reprezentativnim prostorijama bio bi namijenjen protokolarnim potrebama grada Rijeke, a na drugome bi katu trebale biti izložbene prostorije s artefaktima iz povijesti grada povezanim s Gabrieleom D’Annunzijem te Galerija moderne umjetnosti. Prezentirana kao velika novost za koju vjerujemo da je polučila interes kod ljubitelja likovne umjetnosti u Rijeci, bila je plasirana ideja o stvaranju Galerije moderne umjetnosti unutar muzeja. Riječkoj je čitalačkoj publici, ovom prilikom, inicijativa prezentirana kao ideja ministra Nacionalnoga obrazovanja koji je osobno svojim naporima osigurao naklonost Talijanske umjetničke akademije kako bi pristala riječkoj gradskoj galeriji osigurati djela najpoznatijih talijanskih umjetnika. Talijanski su akademici prema ovoj interpretaciji događaja trebali poklanjanjem svojih djela doprinijeti stvaranju fundusa riječke galerije i tako ih pridodati otkupima koje je grad Rijeka već počeo provoditi.

Iščitavanjem članka dade se zaključiti kako je došlo do konačnoga dogovora između lokalnih i nacionalnih vlasti oko ideje osnivanja Galerije moderne umjetnosti u Rijeci. Iznošenjem inicijative koja je, po članku, došla iz pravca Ministarstva nacionalnoga obrazovanja predstavlja se novi moment u razumijevanju osnivačkoga slijeda, s obzirom na to da se više ne spominje 1934. godine objavljena inicijativa poduzetnoga Fijumana Guida Asverija Bottussija, kao ni bilo koji detalj iz daljnje slijeda događaja u kojima je bio akter.⁵⁹

Godinu 1939. mogli bismo smatrati i razdobljem u kojemu su se odnosi Bottussija i gradske uprave Rijeke maksimalno zaoštrili. Eskalacija sukoba započela je pismom koje je 15. veljače Bottussi uputio riječkomu prefektu, nakon što je primio vijest da će se u sklopu Gradskega muzeja zaključno oformiti sekcija koja bi trebala postati Galerijom moderne umjetnosti. Bottussi započinje obraćanje novomu prefektu, Temistocleu Testi, koji je zamijenio Francesca Turbaccia, konstatacijom da je ovdje riječ o „... najvećoj prijevari za umjetnost i umjetnički razvoj Kvarnerske provincije”.⁶⁰ Neumoran, upoznaje novoga prefekta s postojećom situacijom prilazi mu kopije brojnih pisama naglašavajući kako je njegov prethodnik u nekoliko navrata pokušavao privoliti riječku upravu za konačno ostvarenje projekta osnivanja Galerije. Bottussi ne prestaje optuživati gradsku administraciju da je uspjela uništiti jednu toliko plemenitu inicijativu zbog pogodovanja privatnim interesima te napominje kako umjetnička djela koja su u ime inicijative stvaranja Galerije darovana, neće biti ni u jednome trenutku izložena uz neke druge, mediokritetne i osrednje radove koji su bili kupljeni ili na drugi način selekcionirani, a da ih nije osobno vidio i odobrio. Zaključuje kako ova borba traje već sedam godina i da je Rijeka krenula putem da „... izgubi veliku umjetničku zbirku slika koja se je još uvijek mogla spasiti da su igrači te igre igrali pošteno, a ne na nemoralan način pokušali obmanuti talijanske akademike da dođu do umjetničkih djela i poklona kralja pazeći da nitko ne sazna pravu istinu”.⁶¹

Ubrzo nakon ovoga pisma gradonačelnik Rijeke Colussi morao je reagirati pa se pismeno obratio prefektu Testi i iznio opširnu rekapitulaciju ne bi li ga upoznao sa svim relevantnim događajima u vezi s Galerijom. U pismu je ujedno od prefekta tražio

da se angažira u Ministarstvu kraljevske kuće ne bi li ministar osobno naredio Bottussiju da odmah preda poklone koje je Kralj namijenio Galeriji moderne umjetnosti i da mu zabrani bilo kakvo daljnje uplitanje u osnivanje ove gradske institucije jer ga u gradu Rijeci u vezi s tim pitanjem smatraju nepoželjnim. Bottussija u ovome pismu naziva „osobom loših namjera” koja je naišla na povjerenje određenih osoba i nažalost ga iskoristila na štetu grada Rijeke, zbog čega bi mu trebalo zabraniti bilo kakvo daljnje uplitanje u pregovore i sam proces formiranja nove gradske galerijske institucije.⁶²

Dok su trajale ove beskonačno duge prepiske između različitih institucija i Bottussija te pojedinih institucija, prefekta i gradonačelnika, uslijedio je još jedan izbor gradonačelnika grada Rijeke. Dotadašnjega Carla Colussija naslijedio je Arturo de Maineri. Kako Bottussi kod prethodne dvojice riječkih gradonačelnika nije uspio dobiti potporu, jedva je dočekaio novu figuru na čelu grada i po već razrađenome modelu kojemu smo svjedočili u slučaju Colussijeva imenovanja, odmah upućuje novomu gradonačelniku pismo. U pismu očekivano optužuje njegove prethodnike i iznosi već mnogo puta isticane navode o namjernome prešućivanju bitnih informacija pred Gradskim vijećem. Moli novoga gradonačelnika za privatni sastanak u nadi da će mu moći detaljno objasniti probleme i poteškoće povezane s osnutkom Galerije.⁶³ Iz daljnje korespondencije doznajemo kako se Bottussi obratio i novomu prefektu Testi sa željom da mu se predstavi i izloži cijelu inicijativu. Na ove upite Bottussi nije dobio odgovore što znači ni zatražene sastanke.

Da grad Rijeka nije olako želio odustati od umjetničkih djela za koja je smatrao da mu pripadaju dalo se zaključiti po angažiranju policije. Iz pisma pisanog u mjesecu listopada 1939. godine doznajemo kako je riječka ekspozitura Ministarstva unutarnjih poslova zatražila pomoć od policije grada Milana sa zahtjevom za punim angažmanom. U pismu koje je pristiglo nadležna osoba milanske policije obavještava riječke kolege kako je tijekom njihove intervencije Bottussi odbio predati tražena djela.⁶⁴

Nakon dugih mjeseci čekanja odgovora od gradonačelnika Rijeke de Mainerija, ogorčeni Bottussi obratio se još jednom prefektu Testi nudeći mu rješenje situacije u kojoj su se našli svi sudionici uključeni u formiranje Galerije moderne umjetnosti. Ponudio mu je dogovor s ciljem „... da zaključe pitanje koje na kraju izgleda nejasno i posljedica je nepotrebnih prepiski i polemika” te tako redefiniraju pogled na umjetnička djela koja su bila deponirana u Milanu.⁶⁵ Predložio je da se grad Rijeka obrati svakomu umjetniku koji je dao donaciju i pritom zatraži da se on, Bottussi, oslobodi obveze čuvanja umjetničkih djela koja su mu povjerena još 1934. godine s istaknutom specifičnom namjenom osnivanja Galerije moderne umjetnosti koja još nije formirana. Ako mu se predoči takav oslobađajući dokument, prosljediti će oslobođena umjetnička djela u Rijeku. Kako bi ostao dosljedan sebi, on u ovome prijedlogu dodaje kako bi svaki pojedinačni zahtjev usmjeren donatorima iz Rijeke trebao počivati na istinitim činjenicama i okolnostima koje bi se trebale potkrijepiti priloženim dokumentima, a što će, ne propušta u pismu napomenuti, biti teško učiniti. Na kraju dodaje kako je s namjerom punoga poštovanja zakonitosti smatrao potrebnim pismeno utvrditi postojanje umjetničkih djela ovjerama kod javnoga bilježnika jer su sve pravne predradnje već bile učinjene tijekom njihova samoga preuzimanja – deponiranja koje je u svim slučajevima bilo praćeno pismenim odobrenjem donatora.⁶⁶

Konzervatorski zavod iz Trsta ubrzo je pod pritiskom Ministarstva nacionalnoga obrazovanja od riječkoga prefekta tražio očitovanje o tome što se učinilo u vezi s dobivanjem umjetničkih djela iz Bottussijeva posjeda. Budući da je Konzervatorski ured iz Trsta morao predočiti Ministarstvu izvješće o Muzeju i Galeriji, tražili su hitno izvješće na temu „... tog vrlo dosadnoga i gnjavorskoga problema, kako bi mu se pristupilo s potrebnom energijom koja bi potom poprimila tijek prema zadovoljavajućem rješenju.”⁶⁷

Ulaskom u 1940. godinu situacija oko predaje umjetničkih djela gradu Rijeci postaje još zahtjevnijom. S obzirom na Bottussijevu tvrdoglavost i upornost, te neuspjeh bilo kakvih pregovora, jedini je konkretniji pokušaj bila opisana, neuspješna intervencija milanske policije. Kako bi se iznašlo neko drugo rješenje nizali su se susreti i širila prepiska između vodeće trojice koji su trebali riješiti problem glavnoga konzervatora Konzervatorskoga zavoda u Trstu Fausta Franca te riječkoga prefekta i gradonačelnika grada Rijeke. Nakon međusobnih konzultacija, Franco je zauzeo stav da se umjetnička djela moraju dobiti „... bez prevelikih akcija i priča”.⁶⁸ Prefekt Testa zamoljen je da za ovaj slučaj još jednom zainteresira milanskoga prefekta i policiju kako bi im pukušali pomoći. Konstatirano je kako Bottusi ne uviđa da bi trebao odustati od svoje odluke i da su u ovome slučaju primorani i zbog pitanja teritorijalne kompetencije potražiti pomoć od legitimnih službi reda.

Zanimljivo je da se u ovako delikatnoj situaciji oglasila i Talijanska kraljevska akademija i to pismom upućenim prefektu Testi. U njemu je, ne poznavajući situaciju s neuspjehom intervencijom policije, prefekt zamoljen da upotrijebi svoj autoritet kako bi predstavnik grada Rijeke gospodin Bottussi predao Konzervatorskomu zavodu u Trstu djela koja su mu svojevremeno dana u depozit.⁶⁹ Detaljem u kojemu akademici u navedenome pismu tituliraju Bottussija predstavnikom grada Rijeke te stavom iz kojega je očito da Akademija suprotno njegovim navodima želi da djela iz milanskoga depozita krenu put Rijeke, ovaj dokument otkriva Bottussijevu dvostruku igru i nevjerojatno široko ispletenu mrežu neistina. No, pored navedenoga, ovaj je dopis važan i iz segmenta obogaćivanja liste donatora riječke Galerije jer u njemu prvi put susrećemo imena još dvojice donatora slika Luciana Zanellija i Ardenga Sofficija.

Nažalost, stanje u vezi s umjetninama i dalje se nije micalo s mrtve točke. Riječki gradonačelnik koji očito više nije znao što bi činio, uputio je novo pismo prefekturi Kvarnerske provincije sa zamolbom da se s njezina institucionalnoga nivoa pošalje daljnjim državnim instancama pismo s prilogima u kojima se mogla očitovati duga, naporna i nerazumna prepiska s Bottussijem povezana s formiranjem Galerije moderne umjetnosti u Rijeci.⁷⁰ Uz četiri priložena pisma u kopijama, u dopisu koji je uslijedio, bio je sažet ukupan sadržaj spora te kronologija događanja. Pismom je naglašeno da su riječkoj upravi, od obećanih joj umjetničkih radova za Galeriju, bila direktno predana dva umjetnička rada talijanskih akademika: jedno akademika Ettorea Tita i drugo akademika Ardenga Sofficija. Nadalje doznajemo da su obje donirane slike, primjereno zaštićene, s odabranim umjetničkim predmetima iz Gradskoga muzeja, iz Rijeke poslane u umjetnički deponij Codroipo – Passariano, u Provinciji Udine pod nadležnost Konzervatorskoga zavoda iz Trsta.⁷¹

Ovaj je dokument u povijesnome razmatranju događaja vrlo bitan jer nam potvrđuje činjenicu da su dva umjetnička djela iz predviđene, velike donatorske kolekcije ipak kratkotrajno boravila u Rijeci. No isti nam dokument stavlja na razmatranje razloge zbog kojih su ona, kada su već došla do svojega konačnog odredišta, nakon kratkotrajne prezentacije bila zamotana i vraćena na pohranu Konzervatorskomu zavodu u Trstu. Budi nam znatiželju u vezi s drugim umjetničkim predmetima koji su odvojeni iz Gradskoga muzeja i odaslani istom pošiljkom prema Codroipo – Passarianu. U kasnijoj prepisci upućenoj Talijanskoj kraljevskoj akademiji u Rimu doznajemo da su umjetnička djela poslana na skrb Konzervatorskomu zavodu u Trstu bila pohranjena u Villi Manin u Passarianu, pod opaskom zaštite od mogućih zračnih napada na Rijeku.⁷²

U cilju konačnoga rješavanja pitanja preostalih djela koja su se i dalje nalazila u depozitu kod Bottussija, državni podtajnik uputio je pismo prefektima u Trstu, Milanu i Rijeci sada već s naredbom da se poduzmu sve raspoložive radnje kako bi četiri djela koja je poklonio kralj Italije s ciljem osnivanja Galerije moderne umjetnosti u Rijeci došla do Konzervatorskoga zavoda u Trstu.⁷³ Po prispjeću umjetničkih djela, Konzer-

vatorski zavod trebao ih je preuzeti u ime Ministarstva nacionalnoga obrazovanja te ih zadržati u svojem depozitu dokle god se u Rijeci ne osnuje spomenuta Galerija. S druge strane, upoznaje ih kako se administracija kraljevske kuće očitovala Bottussiju pismom od 1. srpnja 1940. godine u kojemu ga upućuje da preda Ministarstvu nacionalnoga obrazovanja tražena umjetnička djela s obzirom na to da je dobio oslobađajući mandat od Ministarstva kraljevske kuće i samim time više nema razloga da se protivi njihovoj predaji Konzervatorskomu zavodu iz Trsta. Po sadržaju pisma zaključuje se kako je ovaj naputak bio u skladu s izričitom željom ministra kraljevske kuće, a što je bilo potkrijepljeno priloženom kopijom dopisa od 1. i 29. srpnja 1940. godine.⁷⁴ Ovo je pismo ujedno označilo i kraj jednoga dugog razdoblja u kojemu Rijeka nije nikada dobila ono što joj je bilo dodijeljeno, a ako je i dobila, zapakirano je vratila na pohranu u Codroipo iz kojeg umjetnine nikada nisu krenule na svoj konačni put prema Rijeci.

Što se poslije događalo s Bottussijem, teško je utvrditi iz dostupnih izvora jer se prekidom pismene prepiske koju je dugo i uporno ostvarivao na svim državnim razinama gubi i nit njegova osobnoga djelovanja. Tragom arhivskoga istraživanja koje u vezi s pitanjem Galerije praktički završava dopisom državnoga podtajnika prefektima Trsta, Milana i Rijeke, datiranoga 16. listopada 1940. godine, tek se nakon tri godine pojavljuje još jedno Bottussijevo pismo s privremene adrese Corso V. Emanuele 37 u Opatiji u kojemu se obraća tadašnjemu prefektu Kvarnerske provincije, doktoru Pietru Chiarottiju sa zahtjevom za hitnim sastankom u vezi s pitanjem „... ozbiljnih i teških razloga koji nisu od osobnoga interesa, već su opravdani hitnoćom njegovoga povratka u Milano gdje je ostao zatečen nedavnim prilikama”. Na pismu je rukom dopisano kako „... mu se treba odgovoriti da može doći na audijenciju uz predodjenje ovoga pisma kao propusnice”.⁷⁵

Pri završetku proučavanja ove cijele epizode u koju je uključen velik broj državnih službenika, ministara, prefekata, administrativnih lica, pa i kralja Italije, možemo zaključiti da tadašnjim riječkim vlastima vjerojatno nije bilo po volji što Bottussi nije uvažavao njihove prijedloge i mišljenja i što je mnoge stvari radio bez privole grada Rijeke. U nekoliko je navrata navedeno kako su donirane slike mogle postati dijelom Gradskoga muzeja, no Bottussiju to nije odgovaralo jer je njegova krajnja ideja bila da u formiranju Galerije moderne umjetnosti vidi svoju povratnu kartu za Rijeku i osiguranu egzistenciju u rodnome gradu.

Tijekom pregledavanja ahivske građe Pomorsko-povijesnoga muzeja Hrvatskoga primorja u Rijeci naišlo se na nekoliko pisama koja su nam pomogla da uđemo u trag dvama umjetničkim djelima koja su bila u Bottussijevu depozitu u Milanu, ali ne i njihova današnjega fizičkog posjeda. U pismu Konzervatorskoga ureda iz Trsta koje je odaslano riječkomu gradonačelniku 17. siječnja 1941. godine razvidno je da je nakon ponovljenoga nadzora što ga je u Milanu provela policija nad Bottussijem, on ipak predao umjetnička djela koja su bila pokloni kralja Italije za fundus riječke Galerije moderne umjetnosti.⁷⁶ Slike Filippa Carcana *Al pascolo* (veličine 250 x 140 cm), Filiberta Pettitija *La Valle del Santo* (veličine 196 x 130 cm), Pija Bottonija *Valle d'Aosta* (veličine 85 x 40 cm) i skulptura u bronci Amleta Cataldija *Bagnante* (visine 46 cm) bile su povučene iz Milana i poslane preko Trsta u Codroipo – Passariano uz prethodno odobrenje Konzervatorskoga ureda. Tadašnje je mišljenje konzervatora bilo da bi slanje ovih umjetnina u Rijeku bilo previše riskantno zbog ratnih opasnosti te je odlučeno da ih treba skloniti u depozit u regiji Udine ne bi li time bile zaštićene u slučaju bombardiranja Rijeke. Na kraju ovoga pisma gradonačelnik grada Rijeke, de Manieri zamoljen je da se ova umjetnička djela pridodaju listi od 18 slika koje su po odabiru Konzervatorskoga zavoda iz Trsta već prije, zbog mogućega ratnog stradavanja, bila popisana, zapakirana i odnesena uz nekolicinu drugih sanduka s arheološkim i drugim odabranim artefaktima iz muzeja, u sanduku broj 6 u pravcu Trsta te poslije u Codroipo – Passariano, vjerojatno u Villu Manin.⁷⁷

1.
Bagnante, Amleto Cataldi

U pismu iz veljače 1941. godine Konzervatorski zavod iz Trsta obavještava gradonačelnika Rijeke da su se prije navedenim djelima namijenjenim riječkoj Galeriji modernih umjetnosti pridružila i djela Felicea Carene *Il Terrazzo* i Ferruccija Ferrazija *Autoritratto* povučena iz depozita u Milanu i preko Trsta usmjerena prema Codroipu – Passarianu.⁷⁸

Prema dostupnim izvorima, danas nemamo nikakvih sigurnih spoznaja o tome što se s tim umjetničkim djelima dogodilo. Talijani nakon Drugoga svjetskog rata nisu imali više nikakvu jurisdikciju nad nekada aneksiranim teritorijem Kvarnerske provincije koja je po završetku Drugoga svjetskog rata ušla u sastav Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Uspostavom novih odnosa, Italija se nije očitovala o nerazriješenome pitanju povrata umjetničkih djela, koja su nekoć pripadala gradu Rijeci pod njihovom privremenom jurisdikcijom, i onim umjetninama koje je Rijeci poklonio njihov kralj Vittorio Emanuele III.

Usprkos poduzimanju svih raspoloživih metoda s ciljem ulaska u trag umjetničkim djelima iz fundusa Gradskoga muzeja grada Rijeke i onima namijenjenim riječkoj Galeriji moderne umjetnosti, nismo imali velikoga uspjeha. Uspjelo se ući u trag dvama umjetničkim djelima od kojih za jedno sa sigurnošću možemo tvrditi da je bilo namijenjeno za formiranje Galerije moderne umjetnosti. Za drugo djelo nismo u potpunosti sigurni.

U ovome je slučaju riječ o skulpturi *Bagnante* Amleta Cataldija. Skulptura je bila izložena u muzeju Nuova Galleria Campo dei Fiori u Rimu na izložbi naslova *Talijanski kipari između Simbolizma i Arte Decoa* koju je priredila kustosica Lela Djokic. Izložba se održala u razdoblju od 26. listopada do 30. prosinca 2011. godine. U pismenoj korespondenciji s kustosicom izložbe, u pokušaju da dobijemo podrobnije informacije o ovome djelu Amleta Cataldija nismo imali sreće. Kustosica

2.
Il terrazzo, Felice Carena

Lela Djokic na naš je upit odgovorila vrlo kratkim informativnim pismom u kojemu nam je tek iznijela podatak da je spomenuta skulptura u privatnome vlasništvu i da se nalazi u Rimu. Istim dopisom, dostavila nam je i dimenzije skulpture koje su: baza 10 x 6,5 cm i visina 27,5 cm (potpis u bazi A. Cataldi).

Na temelju visine izložene skulpture u Rimu od 27,5 cm, a koja se razlikuje od tražene u visini 46 cm, uprkos punoj podudarnosti autora i naziva djela, dozvoljavamo reći da ipak u ovome slučaju možda i nije riječ o traženoj skulpturi, već teoretski o drugome djelu istoga autora i naziva izvedenome u drugoj dimenziji.

Drugo umjetničko djelo kojemu smo ušli u trag jest slika Felicea Carene *Il terrazzo*. Prema raspoloživim informacijama koje smo dobili elektroničkim mrežnim pretraživanjem, ova je slika bila izložena u Udinama na izložbi *Omaggio a Felice Carena – La donazione Michelazzi in memoria di Wanda Leskovic*. Izložba je bila otvorena od 11. travnja do 30. svibnja 2011. godine u GAMUD Udine (La Galleria d'arte moderna di Udine). Na ovoj su izložbi, pored slika iz donacije Michelazzi, bili izloženi i drugi radovi Felicea Carene koji se nalaze u posjedu muzeja Casa Cavazzini – Museo d'Arte Moderna e Contemporanea iz Udina. Među njima je i izložena slika *Il terrazzo* naslikana 1929. godine, koja je bila predviđena za Galeriju moderne umjetnosti u Rijeci.

Kako u ovim dvama iznesenim slučajevima možemo govoriti o djelomičnome identificiranju djela iz fundusa namijenjenoga osnivanju riječke Galerije moderne umjetnosti, mogli bismo pretpostaviti da su umjetnine iz sanduka broj 6, kojima su bila pridružena i djela iz Kraljeve donacije te ona talijanskih akademika, sva redom deponirana u Codroipo – Passarianu, nakon završetka rata razdvojena. Dakle, ovaj

je riječki fundus čije smo mukotrpno i dugo nastajanje detaljno pratili, a koji se u doba završnih ratnih operacija nalazio na „privremenom” čuvanju u regiji Udine, poslije rasformiran – u nepoznatome vremenu i na nepoznat način. Kako bismo mogli potvrditi naše pretpostavke, obratili smo se Konzervatorskomu zavodu u Trstu za pomoć u arhivskome istraživanju potvrđivanja točnosti ove hipoteze. No, nažalost, usprkos brojnim pokušajima i višestrukim kontaktima nismo uspjeli doći do detaljnijih informacija u vezi s pitanjima od našega interesa. Očito je u ovome slučaju izostala kooperativnost nadređenih osoba iz Konzervatorskoga zavoda u Trstu zaduženih za arhivsku građu, koje nisu bile spremne dati informaciju ili dozvoliti uvid u materijal povezan s našim područjem istraživanja.

Ovaj je članak proizašao iz dijela doktorske disertacije *Međuratni povijesni kontekst osnivanja Galerije likovnih umjetnosti u Rijeci* u potkrepljivanju hipoteze o vremenskome kontinuitetu razvijanja i ostvarivanja ideje, od pokušaja osnivanja Galerije moderne umjetnosti u vrijeme talijanske ankesije do onoga, osnivačkog karaktera Galerije likovnih umjetnosti u vrijeme kada je Rijeka postala dijelom FNRJ.

Provedenim smo istraživanjem u doktorskoj disertaciji obuhvatili sve dostupne izvore iz regionalnih arhiva i periodike te bogatom faktografijom poduprli tezu o likovnoj aktivnosti u Rijeci između dva rata te o događajima povezanim s osnivanjem Galerije moderne umjetnosti koja prema predloženim dokazima nije 1948. godine iznikla isključivo političkim diktatom, već je bila riječ o činu formalnoga osnivanja na temelju rezultata bogatih aktivnosti unazad nekoliko desetljeća, na pripremljenoj osnovi likovne tradicije najvišega ranga. Ovdje valja iskazati dodatno, manje ograničenje koje se odnosi na nepostojanje prikladne periodičke građe za 1937. godinu s obzirom na fizički znatno oštećen veći dio materijala i nedostupnost većega dijela građe iz 1943. godine.

Uz brojne odgovore naše istraživanje donosi i neka nova, sada otvorena pitanja. Ona su usmjerena u područje potrebe dodatnih istraživanja drugih, sada nedostupnih međunarodnih, u prvome redu talijanskih arhivskih izvora u kojima bi se mogli pronaći relevantni dokumenti koji bi vjerojatno obogatili, ali ne i bitno promijenili mozaik činjenica koji smo istraživanjem postavili.

Vrijednost znanstvenoga promišljanja i jest u neprestanome vlastitom poticanju, u kružnome kretanju pri kojemu svaka nova informacija otvara nove istine. Stoga veseli perspektiva u kojoj će informacije do kojih smo u istraživanju došli potencijalno biti dio budućih, nedvojbeno potrebnih znanstvenih poduhvata u ovome području. Obradeni materijali doprinose su poznavanju razvoja regionalne i nacionalne likovnosti, a znatan obol daju i općim saznanjima s obzirom na jedinstvenu povijesnu poziciju Rijeke koja je bila poligon preklapanja država, nacija i utjecaja do razine koja se može poistovjetiti s eksperimentalnim modelom u kojemu su opće promjene testirane u iznimnim okolnostima nepobitnih utjecaja. Materijali koje smo obradili donose odgovore na niz do sada otvorenih pitanja te istodobno postavljaju platformu za buduća istraživanja usmjerena definiranju odgovora na dvojbe koje proizlaze iz iznesenih rezultata.

BILJEŠKE

- ¹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Guido Asvero Bottussi – Il Ministro Conte Mattioli Pasqualini, Milano, 16. 5. 1934.
- ² HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Guido Asvero Bottussi – Il Ministro Conte Mattioli Pasqualini, Milano, 16. 5. 1934.
- ³ „Poklonjena umjetnička djela bila bi visoke umjetničke vrijednosti, a ne neželjeni dijelovi niske kvalitete iz fundusa milanske pinakoteke, što se po njegovim riječima htjelo učiniti na samom početku ove inicijative”. HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo R. Gigante – Prefetto del Carnaro, Fiume, 9. lipnja 1934.
- ⁴ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Guido Asvero Bottussi – Il Ministro Conte Mattioli Pasqualini, Milano, 16. 5. 1934.
- ⁵ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Ministero della Casa di S. M. il Re – Prefetto del Carnaro Francesco Turbacco, Roma, 17. svibnja 1934.
- ⁶ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo R. Gigante – Prefetto del Carnaro, Fiume, 29. svibnja 1934.
- ⁷ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo R. Gigante – Prefetto del Carnaro, Fiume, 9. lipnja 1934.
- ⁸ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo R. Gigante – Prefetto del Carnaro, Fiume, 9. lipnja 1934.
- ⁹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo R. Gigante – Prefetto del Carnaro, Fiume, 9. lipnja 1934.
- ¹⁰ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo R. Gigante – Prefetto del Carnaro, Fiume, 9. lipnja 1934.
- ¹¹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo 16. lipnja 1934. (rukopis)
- ¹² O ovim umjetničkim darovima talijanskih akademika doznaje se iz spisa kojega je riječki gradonačelnik uputio prefektu u formi izvještaja. / HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Podesta di Fiume – Prefetto del Carnaro, Fiume, 1. srpnja 1934.
- ¹³ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Ministero della Casa di S.M. il Re – Prefetto, Roma, 9. srpnja 1934.
- ¹⁴ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Comune di Fiume, Podesta – Prefetto del Carnaro, Fiume, 25. srpnja 1934.
- ¹⁵ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Comune di Fiume, Podesta – Prefetto del Carnaro, Fiume, 3. kolovoza 1934.
- ¹⁶ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Comune di Fiume, Podesta – Prefetto del Carnaro, Fiume, 3. kolovoza 1934.
- ¹⁷ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Comune di Fiume, Podesta – Prefetto del Carnaro, Fiume, 3. kolovoza 1934.
- ¹⁸ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Comune di Fiume, Podesta – Prefetto del Carnaro, Fiume, 3. kolovoza 1934.
- ¹⁹ Vižintin, B. Igre oko jedne galerije. *Dometi*. Rijeka: Matica Hrvatska, 4/1975., str. 99.
- ²⁰ *I doni artistici di S. M.*, La Vedetta d'Italia, Fiume, 26. kolovoza 1934., str. 2.
- ²¹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Comune di Fiume, Podesta, Milano 14. siječnja 1935.
- ²² HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Comune di Fiume, Podesta, Milano 14. siječnja 1935.
- ²³ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Comune di Fiume, Podesta, Milano 14. siječnja 1935.
- ²⁴ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Prefetto del Carnaro, Milano 15. siječnja 1935.
- ²⁵ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Prefetto del Carnaro, Milano 15. siječnja 1935.
- ²⁶ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Prefetto del Carnaro, Milano 15. siječnja 1935.
- ²⁷ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Prefetto del Carnaro – Comune di Fiume, Podesta, Fiume, 18. siječnja 1935.
- ²⁸ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Prefetto del Carnaro, Milano 19. veljače 1935.
- ²⁹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Podesta C. Colussi-Comune di Fiume, Podesta, Milano 19. veljače 1935.
- ³⁰ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovraintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Podesta C. Colussi-Comune di Fiume, Podesta, Milano 19. veljače 1935.

- ³¹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi - Comune di Fiume, Podesta, Milano, 12. svibnja 1935.
- ³² HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi - Comune di Fiume, Podesta, Milano, 14. travnja 1935.
- ³³ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi - Comune di Fiume, Podesta, Milano, 12. svibnja 1935.
- ³⁴ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo podesta C. Colussi, Comune di Fiume – G. A. Bottussi, Fiume, 23. svibnja 1935.
- ³⁵ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo podesta C. Colussi, Comune di Fiume – G. A. Bottussi, Fiume, 23. svibnja 1935.
- ³⁶ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo C. Colussi, Comune di Fiume – R. Papini, Roma, 23. prosinca 1935.
- ³⁷ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo S.E. Il Ministro dell'Educazione Nazionale, Roma, 23. studenoga 1936.
- ³⁸ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Prefetto del Carnaro – Podesta di Fiume, Fiume, 10. siječnja 1937.
- ³⁹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo podesta C. Colussi, Comune di Fiume – Prefetto del Carnaro, Fiume, 4. veljače 1937.
- ⁴⁰ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo podesta C. Colussi, Comune di Fiume – Prefetto del Carnaro, Fiume, 4. veljače 1937.
- ⁴¹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi, Comune di Fiume, Podesta, Milano, 12. svibnja 1935.
- ⁴² HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo podesta C. Colussi, Comune di Fiume – Prefetto del Carnaro, Fiume, 4. veljače 1937.
- ⁴³ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Podesta di Fiume, C. Colussi – G. A. Bottussi, Fiume, 3. ožujka 1937.
- ⁴⁴ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Podesta di Fiume, C. Colussi – G. A. Bottussi, Fiume, 3. ožujka 1937.
- ⁴⁵ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Consiglio dei Ministri, Milano, 14. travnja 1937.
- ⁴⁶ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – A Sua Eccellenza il Capo del Governo, Milano, 14. svibnja 1937.
- ⁴⁷ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – A Sua Eccellenza il Capo del Governo, Milano, 14. svibnja 1937.
- ⁴⁸ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Prefetto del Carnaro, Milano, 15. svibnja 1937.
- ⁴⁹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Prefetto del Carnaro – Presidenza del Consiglio dei Ministri - Gabinetto, Fiume, 19. svibnja 1937.
- ⁵⁰ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Capo del Governo, Milano, 6. listopada 1937.
- ⁵¹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Capo del Governo, Roma – G. A. Bottussi, Milano, 26. listopada 1937.
- ⁵² HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Kabinetski spisi, kut. 331, spis: pismo R. Soprintendenza alle opere d'Antichita e d'Arte-Trieste – Ministero educazione Nazionale (nedatirani prijepis originalnoga pisma zaveden pod brojem 3959 bez datacije).
- ⁵³ Dio zbirke bogatoga talijanskog industrijalca Riccarda Gualina koja sadrži djela različitih umjetničkih tehnika: slikarstvo, skulptura i arheološki artefakti. Najveći dio ove privatne zbirke doniran je po njegovoj smrti muzeju Galleria Sabauda u Torinu. Manji dio zbirke nalazi se u posjedu Bance di Roma /http://it.wikipedia.org/wiki/Collezione_Riccardo_Gualino 30. 8. 2014./
- ⁵⁴ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Kabinetski spisi, kut. 331, spis: pismo R. Soprintendenza alle opere d'Antichita e d'Arte-Trieste – Ministero educazione Nazionale (nedatirani prijepis originalnoga pisma zaveden pod brojem 3959).
- ⁵⁵ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Kabinetski spisi, kut. 331, spis: pismo Ministero dell'Educazione Nazionale, Direzione Generale Antichita e Belle Arti – Soprintendente all'Arte Medievale e Moderna-Trieste, Roma, 26. kolovoza 1937.
- ⁵⁶ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Sua Eccellenza Il Capo del Governo, Milano, 22. prosinca 1937.
- ⁵⁷ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichita – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Eccellenza..., Milano, 20. svibnja 1938.
- ⁵⁸ *I lavori per il riordinamento del Museo Civico – La formazione d'una galleria d'arte moderna – Appello del Comune per la raccolta d'cimeli storici e ricordi dannunziani*, La Vedetta d'Italia, Fiume, 9. veljače 1939.

- ⁵⁹ HR – DARI, JU 6, Predmet D-10-28, Museo Civico, atti: Acquisti diversi, spis: Dipinti moderni di proprietà del comune destinati al Museo Civico, br. 11442.
- ⁶⁰ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Prefetto di Fiume, Milano, 15. veljače 1939.
- ⁶¹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Prefetto di Fiume, Milano, 15. veljače 1939.
- ⁶² HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Podesta di Fiume C. Colussi – Prefetto, Fiume, 27. veljače 1939.
- ⁶³ Vižintin, B. Igre oko jedne galerije. *Dometi*. Rijeka: Matica Hrvatska, 4/1975., Rijeka, str. 101.
- ⁶⁴ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Questura Milano – Questura Fiume, Milano, 21. listopada 1939.
- ⁶⁵ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: G. A. Bottussi – Prefetto, Milano, 20. listopada 1939.
- ⁶⁶ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: G. A. Bottussi – Prefetto, Milano, 20. listopada 1939.
- ⁶⁷ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo R. Soprintendenza alle opere d'Antichità e d'Arte-Trieste – Prefetto, Trieste, 13. prosinca 1939.
- ⁶⁸ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: Fausto Franco – Prefetto di Fiume – Podesta di Fiume, Trieste, 7. veljače 1940.
- ⁶⁹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: Reale Accademia Italia – Prefetto di Fiume, Roma, 6. lipnja 1940.
- ⁷⁰ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: Podesta – Prefettura del Carnaro, Fiume, 1. srpnja 1940.
- ⁷¹ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Podesta – Prefetto del Carnaro, Fiume 1. srpnja 1940.
- ⁷² HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: kopija pisma (rukopis) između nepoznatoga pošiljatelja - Presidente Real Accademia d'Italia-Roma, Fiume, 2. srpnja 1940.
- ⁷³ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo Presidenza del Consiglio dei Ministri – Prefetto di Milano – Prefetto di Trieste – Prefetto di Fiume, Roma, 16. listopada 1940.
- ⁷⁴ Nismo u stanju potvrditi ovakvu tvrdnju zbog toga što u arhivskom fondu isti dopis nedostaje.
- ⁷⁵ HR – DARI, JU 6, Predmet I – 8 – 8, Belle arti – Gallerie – Musei – Antichità – Sovrintendenza, 1930. – 1944., kut. 331, spis: pismo G. A. Bottussi – Prefetto Dottor Pietro Chiarotti, Abbazia, 23. kolovoza 1943.
- ⁷⁶ HR – DARI, JU 6, Predmet D-10-28, Museo Civico, atti: Acquisti diversi, spis: Soprintendenza al Monumenti e alle Gallerie della Venezia Giulia e del Friuli – Podesta di Fiume, Trieste, 17. siječnja 1941.
- ⁷⁷ HR – DARI, JU 6, Predmet D-10-28, Museo Civico, atti: Acquisti diversi, spis: Elenco degli ogetti d'Arte e Quadri inviati, per disposizioni superiori a Codroipo (Villa Manin) Prov. di Udine
- ⁷⁸ HR – DARI, JU, 2-19-67, spis: Il Soprintendente – Al podesta di Fiume, Trieste, 10. veljače 1941.